

Kapitel 24. Skitse til en normativ socialistisk teori

24.1. Indledende

En normativ socialistisk normativ teori er ifølge sagens natur ikke 'rigtig' eller 'forkert'. Kriterierne for en god teori må i stedet være a) at den harmonerer med traditionelle socialistiske værdier og b) at den er logisk konsistent. Der kan være mange meninger om, hvori de socialistiske kerneværdier består: social retfærdighed? solidaritet? lighed? samarbejde? omsorg for de svage? osv., og specielt kan man i høj grad diskutere grænsen mellem de specifikt socialistiske værdier og så andre udmærkede værdier af humanistisk og økologisk karakter, som **de fleste** socialister vil omfavne, men som altså er irrelevante, fordi de ikke er indbegrebet i 'socialisme'. Jeg håber at have forbundet de valgte kerneværdier konsistent, men selve valget indeholder et element af vilkårlighed.

Denne normative teori har 3 trin. Vi begynder med den borgerlige og individualistiske arbejdsmoral, der ret beset ligger bag kritikken af udbytningen og de arbejdsfri indtægter (24.2 og 24.3). Derefter kommer vi til den socialistiske samfundsmoral, hvor der tages højde for medlemmernes pligt til at arbejde nyttigt for de andre (24.4). Til slut inddrages kommunismens princip om, at enhver har ret til at få sine - socialt definerede - behov tilgodeset (24.5 og 24.6).

24.2. Udbytning

Således som vi bruger ordene betegner 'udbytning' et normativt fænomen, nemlig en uretfærdig overførsel af indkomst fra én person til en anden eller fra én samfundsgruppe til en anden; man kan ikke mene at kapitalismen er karakteriseret ved udbytning og samtidig gå ind for dette system.

Marx's arbejdsværdilære indebærer to teorier, dels en positiv teori, der handler om hvordan priserne, herunder prisen på arbejdskraft, bestemmes, dels en normativ teori, der handler om hvad de forskellige agenter har et moralsk krav på at modtage.

Den første teori hævder at priserne er bestemt af det arbejde, der (i dag) er nødvendigt for at reproducere varen; det fortidige arbejde, der faktisk har frembragt varen, er her ligegyldigt. Det er klart at det må være sådan, for ellers får vi det urimelige resultat at en vare er dyrere, jo mere ineffektiv og doven producenten er (Marx, 1867: 53). Det arbejde, der bestemmer priserne, er - anderledes udtrykt - ikke det faktiske individuelle

arbejde, men det socialt nødvendige arbejde. Marx er umisforståelig på dette punkt.

Den anden teori siger at arbejdet og kun arbejdet **skaber** eller **producerer** den sociale rigdom eller værdierne, og at det derfor kun er arbejderne, der har et moralsk krav på at råde over denne rigdom; hvordan de disponerer over den - forbrug, investering, overførsel til børn og gamle - er en anden sag. Heraf følger at kapitalisternes arbejdsfri indkomster - hvad enten de går til privatforbrug eller investering - er moralsk uberettigede. Da disse værdier udelukkende er skabt af arbejderne, er det udtryk for **udbytning**, når kapitalisterne tilegner sig dem. Rente og profit (og jordrente) er 'stjålet' ud af lommerne på den retmæssige ejer. Man kan udmærket hævde denne normative teori uden samtidig at tilslutte sig arbejdsværdilæren qua pristeori (specielt prissættelsen af arbejdskraften), for sidstnævnte teori handler om hvordan kapitalismen **er**, har altså et andet genstandsområde.

Marx vil naturligvis afvise dette skel, dvs. han vil afvise værdirelativismens sondring mellem det, der er, og det, der bør være; han vil mene at udbytning er et objektivt fænomen. Men selvom Marx har mange gode argumenter for at vore normer udspringer af de sociale vilkår (hans teori om ideologi og 'overbygning'), er der ingen **logisk** tvingende relation mellem positiv og normativ teori. Og hans forsøg på at identificere disse to væsensforskellige tolkninger af arbejdsværdilæren leder ham da også til begrebsforvirring ved bestemmelsen af det arbejde, der ligger bag værdien, hvilket jeg har vist i Lundkvist, 1981: 204 og 209.¹

Dette skel betyder imidlertid også at den normative teori ikke rammes af alle de velkendte indvendinger mod arbejdsværdilæren qua pristeori. I det følgende vil jeg søge at vise at arbejdsværdilæren i den anden betydning, hvor den er formuleret uafhængigt af pristeorien og specielt ikke beror på at arbejdskraften er en prisbestemt vare, er en ædruelig og fornuftig normativ teori.

Som Cohen understreger (1981: 218) er det "true by definition that no human activity other than production produces what has value"; der er mange forudsætninger for at der tilvejebringes et produkt - bl.a. råstoffer og maskiner - men det er tautologisk at det kun **produceres** af producenterne, kun **skabes** af arbejderne. På grundlag af denne konstatering er det nu rimeligt at hævde, at kun disse aktive agenter har moralsk krav på produktet, mens passive agenter ikke har et sådant krav; derfor er arbejdsløn en retfærdig indkomst, mens andre indkomster er udtryk for uretfærdig

udbytning. Det er naturligvis muligt at kapitalisten faktisk yder en indsats, men i den udstrækning dette er tilfældet er hans indkomst berettiget arbejds løn, ikke uberettiget rente/profit; det er svært at legitimere, at det helt passive **eje** giver en indkomst.

Denne norm tilsiger altså at arbejderen har ret til produktet, eller mere præcist: ret til at **bestemme** over produktet, altså afgøre om han vil forbruge det, forære det bort, investere det etc. Denne præcisering er vigtig. Den indebærer at udbytning ikke blot er et spørgsmål om at sammenligne den enkeltes arbejdsindsats og forbrug: Udbytning er også **undertrykkelse**, idet arbejderen berøves en ret, der tilkommer ham.

Denne side af sagen kommer slet ikke med i Roemer's udbytningsbegreb (Roemer, 1982: 194ff). Han mener at lønarbejderne udbyttes, fordi de ville være bedre stillet - få en højere indkomst/levestandard - hvis de trak sig ud af den kapitalistiske økonomi, medbringende 'deres' andel af produktionsapparatet (hvis de udgør 60% af befolkningen skal de have 60% af dette apparat). Dette er selvfølgelig et urealistisk tankeexperiment, i stil med Rawls' konstruktion af situationen 'bag sløret'. Problemet er imidlertid at den objektive levestandard i de to situationer ikke tager højde for kapitalisternes undertrykkelse af arbejderens ret til at bestemme. Roemer's manglende inddragelse af dette element kommer også til udtryk i, at han ikke ser nogen forskel mellem om ejeren af produktionsmidler hyrer arbejdere eller arbejdere lejer produktionsmidler, såfremt agenternes indtægter er de samme i de to tilfælde. Men det gør en forskel om det er de nævnte ejere eller arbejderne, der bestemmer over arbejdsproduktet.²

- Som tidligere nævnt har denne 'arbejdsmoral' dybe rødder i både kristen og borgerlig tankegang (jvf. Kapitel 4.2.1 om Locke). Borgerskabet kunne bruge den til at fordømme jordejerne (den tidligere herskende klasse) som parasitter, der skovlede jordrente ind uden at røre en finger; denne opfattelse findes hos Ricardo og endnu mere explicit i Georgismen. Heroverfor fremstod 'producenterne', begrebet som en enhed af arbejdere og kapitalister, som den aktive og produktive del af samfundet.

Da arbejderne begyndte at konstituere sig som en klasse, der stod i modsætning til kapitalisterne, fik borgerskabet et alvorligt moralsk problem, fordi socialisterne nu ud fra kapitalisternes **egen** norm kunne fordømme dem som snyltere. I takt med udviklingen af polariseringen mellem en arbejderklasse og kapitalistklasse splittes arbejde og privat ejendom, om end det er en klar overdrivelse, når det i Det Kommunis-

tiske Manifest hedder at "de, der arbejder, tilegner sig ikke noget, og de, der tilegner sig noget, arbejder ikke" (Marx/Engels, 1952: 42), for arbejderne tilegner sig selvfølgelig løn og dermed privatejendom. Men det er i dag en kendsgerning at "verdens rigeste 358 milliardærer har en formue, der er lige så stor, som det halvdelen af verdens befolkning tjener om året" (Information, 31/12 1999); selvom disse milliardærer måtte arbejde hårdt, er der alligevel noget der skurrer.

I samme udstrækning som privatejendommen adskilles fra arbejdet, delegitimerer borgerskabets egen norm privatejendommen og den indkomst, som flyder heraf: hvorfor skal privatejendom **som sådan** give indkomst? Dette er et dybt sår i privatejernes (kapitalistens) sjæl, et sår der aldrig er blevet helet tilfredsstillende. Hvordan præke arbejdsmoral for arbejderne, men anvende helt andre standarder på egen 'indsats'?

Som tidligere nævnt var det første helingsforsøg Senior's teori om at også kapitalisten qua kapitalist udøver en indsats, nemlig den smertefulde abstinens (senere 'venten'); det er et kompensationsværdigt offer, helt på linie med det trælse arbejde, **ikke** at foretage sig noget. Men hvad man end mener om tidspræference som forklaring af rentens existens, er denne tankegang ikke plausibel som en normativ teori om dens berettigelse.

Den andet helingsforsøg var mere radikalt. Det kom i 1870erne med forkastelsen af arbejdsværdilæren og hævdelser af nytteteorien. Det er her værd at bemærke, at det, Jevons forkaster, er udbytningsteoriens arbejdsværdilære, hvor det fortidige arbejde skaber 'værdien' (1871: 186), og at det, han hævder, er den gammeldags utilitaristiske nytteteori, hvor det nyttige er det retfærdige (1871: 91ff). Dette indebærer i sin konsekvens et fundamentalt skift i den normative teori: mens arbejdsværdilæren vurderede en indkomsts retfærdighed ud fra dens oprindelse (det fortidige arbejde eller mangel på samme), er utilitarismens norm den aktuelle nytteeffekt. Nedenfor vil jeg argumentere at sidstnævnte element ganske rigtigt må med i en plausibel normativ teori, men Jevons' simple forkastelse af oprindelseskriteriet ('bygones are bygones') er utilfredsstillende, fordi enhver tilegnelse - den være sket på en nok så forbryderisk eller parasitær måde - dermed bliver berettiget, såfremt den kan vises at have nyttige resultater; denne 'målet helliger midlet' moral vil vi ikke acceptere indenfor andre af livets områder.

Moderne økonomisk teori har forladt utilitarismen og opfatter i det hele taget markedsøkonomiens og kapitalismens økonomiske kategorier og sammenhænge (markedsudveksling, penge, rente, profit) som neutrale

instrumenter, i stil med en hammer eller en sav; om resultatet bliver retfærdigt eller ej, afhænger af den enkeltes moral og den politisk valgte indkomstfordeling. For så vidt er kapitalismen hævet over moralsk vurdering. Men ligesom en hammer, skønt den kan anvendes til mord, fundamentalt er nyttig, således ses rente og profit som kategorier, der er hensigtsmæssige - måske endda nødvendige - i et velfungerende økonomisk system.

Den opfattelse udtrykkes i mange variationer, men det siges fx gerne at profit er nødvendig som motiverende faktor; hvis virksomheden ikke kan regne med en profit, vil den aldrig iværksætte en risikobetonet investering. Dette knyttes sammen med den velkendte 'ansvarsetik': Virksomheden har 'ansvaret', dvs. risikerer tab, og derfor er det rimeligt at den kan høste en gevinst, hvis det går godt.

Til dette er der to ting at sige.

For det første er 'ansvar' blot det ærværdige ord, som magthaverne bruger for deres magt, og i ingen plausibel normativ teori kan magt legitimeres noget som helst. Det er i stedet magten, der skal legitimeres: Hvorfor er det ejerne, snarere end arbejderne, der har det privilegium at træffe beslutningerne og dermed få indflydelse på om der høstes gevinst eller lides tab?

For det andet er der en særegen asymmetri mellem det, der skal legitimeres (profitten), og det, der skal legitimere den (risikoen for tab, 'ansvaret'). Profitten er virksomhedens og der er ingen særlig grund til at tro at den kommer arbejderne til gode, men hvis tabet er stort og virksomheden går ned går det også ud over arbejderne (de bliver fyret).

Dette system med at gevinsten privatiseres, mens tabet 'socialiseres', er videreudviklet i aktieselskabsformen. Hvor den gammeldags kapitalist virkelig risikerede hele sin privatejendom, har aktionæren kun 'begrænset ansvar', dvs. risikerer højst aktiernes værdi; mens der ikke er loft over den mulige gevinst er der bund under det mulige tab, så hvis selskabet går fallit med store tab er det alle mulige andre, der må bære det. I realiteten kan selskaberne derfor spekulere med andres penge, hvilket i dag er sædvane og derfor ikke vækker anstød (i praksis er 'moral' ofte identisk med 'det man gør'), men da staten i forrige århundrede præmierede stor-kapitalen - til forskel fra den lille privatejendom - med denne institutionelle innovation, gav det faktisk anledning til en vis bekymring blandt mere konservative gemytter (Oesterle, 1998), der troede at 'ansvar' betød 'enhver svarer sit': De havde ikke forstået at 'ansvar' betyder magt og

'kapitalistisk ansvar' betyder samfundets pligt til at finansiere de riges magt. I dag er det rutine at skatteyderne via IMF etc. holder den multinationale kapital skadesløs, når spekulationerne slår fejl; dette så vi sidst i den Sydøstasiatiske krise, hvor IMF's mange millioner til især Sydkorea ikke - som mange fejlagtigt tror - gik til at hjælpe dette land, men til at dække den vestlige kapitals tab ('bail out').

Lad os sammenfatte.

Vi har taget udgangspunkt i det borgerlige samfunds egen, oprindelige norm, nemlig arbejdet, og vi har set at denne norm tilsidesættes i takt med at privatejendommen adskilles fra arbejdet og gør krav på sin egen indkomst.

At **forklare** udbytning er **identisk** med at forklare existensen af disse arbejdsfri indkomster.³ Marx's teori om lønarbejdet er ikke blot unødvendig for at forklare **at** der foreligger udbytning (det vises af existensen af arbejdsfri indkomster): Den er heller ikke nødvendig for at forklare **hvorfor** udbytning foreligger, for alternative forklaringer af existensen af rente, profit og jordrente er mulige.

24.3. Normativ og positiv teori om profit og rente

Den normative teori, der hidtil er skitseret, er i fuld overensstemmelse med grundsynspunktet i denne afhandling, nemlig en kritik af privatejendommen. Den normative teori hævder essentielt, at privatejendom **som sådan** ikke er en retfærdig kilde til indkomst. Privatejendom er - som Proudhon og etymologien siger - 'røveri', og det er den i dobbelt forstand: I sin oprindelse er den røveri fra fællesskabet, idet privatejeren på asocial vis trækker sig selv og sine ressourcer ud af fællesskabet, og i sin existens er den røveri fra arbejderne.

Når det afvises at arbejdskraften er en vare, og hævdes at det er arbejdet der sælges, falder Marx's merværditeori, ganske uanset den nærmere lønteori. Marx ville være den første til at erkende denne konsekvens. Merværditeorien kan plausibelt hævdes som en normativ udbytningsteori, men ikke som en positiv teori om de kapitalistiske sammenhænge.

Hvis dette accepteres - hvis det altså accepteres at arbejdskraften ikke sælges - falder alt det i Marx's positive teori, der er bundet op på merværditeorien. Og det er faktisk hele kapitalteorien, fra Bind 1's kapital 4 og fremefter gennem 1., 2. og 3. Bind af Das Kapital (vi taler om de grundliggende sammenhænge, ikke vældet af skarpsindige analyser, som

ofte kan frigøres fra arbejdsværdilæren og merværditeorien).

Specielt bliver det uholdbart at se profitraten som fundamentalt bestemt af merværdiraten, for merværdiraten giver kun mening som normativ term, og man kan ikke slutte herfra og til et 'positivt' fænomen som profit. Marx's teori kan fordømme, ikke forklare profitten.

Lad os dernæst betragte pengerenten. Denne er paradeeksemplet på udbytning, for her er det manifest at indkomsten indløber helt automatisk, uden nogen som helst aktivitet fra ejerens side. Men netop fordi denne indkomst synes helt adskilt fra produktionsprocessen (arbejdet), er den vanskelig at gennemskue som en overførsel fra arbejdere til ikke-arbejdere. Udbytningen er åbenbar, men måden hvorpå den sker - altså dens forklaring - uigennemskuelig.

Marx's teori herom (1894: 350ff) er at den industrielle kapitalist presser merværdi ud af lønarbejderne, hvorefter en andel af dette bytte afleveres til rentekapitalisten. Denne andel - rentefoden - er alene bestemt af det tilfældige forhold mellem udbud og efterspørgsel efter pengekapital og derfor til sit væsen ubestemt. Da det er illegitimt at slutte fra den normative merværditeori til positive bestemmelser af kapitalismens sammenhænge, er det for så vidt udmærket, når han lader rentefoden være ubestemt. Det betyder imidlertid at Marx mangler en positiv teori om denne. Men udbytningsteorien leverer en normativ teori, og her er det uden betydning at det kan være vanskeligt at påvise en relation til produktionsprocessen, i form af en overførsel fra arbejderne til rentekapitalisterne.⁴

24.4. Socialt nyttigt arbejde

Denne fordømmelse af arbejdsfri indtægter (udbytning) var fællesgods blandt forrige århundredes socialister.

Folk som Proudhon, Gray og Bray drog heraf den konsekvens at det, det gjaldt om, var at reetablere identiteten af privatejendom og arbejde, således som den foreligger under simpel vareproduktion. De kritiserede med andre ord kapitalismen ud fra den almene markedøkonomis præmisser; denne var deres norm. Dette var i bogstavelig forstand en 'småborgerlig' kritik, for man ville holde borgerskabet fast på dets egen, oprindelige norm ved at afskaffe den 'store' privatejendom (kapitalen), der havde løsrevet sig fra arbejdet.

Marx fandt at dette program - denne norm - var utopisk, i betydningen urealisabelt. For det første vil simpel vareproduktion nødvendigvis ud-

vikle sig til kapitalisme (penge implicerer kapital), for det andet kan intet system fungere, som kritikløst belønner alt arbejde, uanset om det er nyttigt eller ej. Den første kritik har vi allerede diskuteret, og vi vender tilbage til den. Den anden kritik skal nu tages op.

Denne kritik markerer umiddelbart et opgør med den arbejdsmoral, som vi hidtil har bygget på i forsøget på at formulere en socialistisk normativ teori. Denne moral er ret beset borgerlig og individualistisk for den har som konsekvens, at hvis A og B begge arbejder 8 timer skal de have samme indkomst, uanset om A's arbejde måske er skadeligt og unyttigt for andre, mens B's er gavnligt. Men for en socialistisk moral må **solidariteten** med andre, dvs. pligten til at være social, være en kerneværdi.

Arbejdsmoralen, som hidtil formuleret, drejer sig om den **individuelle retfærdighed**. Med en lettere omskrivning af det berømte diktum fra Kennedy (der i øvrigt ikke var særlig socialistisk) spørges der ikke om, "hvad du kan gøre for samfundet, men hvad samfundet kan gøre for dig". Liberalismen stiller det sidste spørgsmål, eftersom den koncentrerer al værdi i individet og dets frihed; samfundet - her det økonomiske system - begribes instrumentelt, uden egenværdi. Derfor handler liberal normativ teori fundamentalt om (individuelle) rettigheder, snarere end om (sociale) pligter. Normerne henvender sig, anderledes udtrykt, til det asociale menneske, snarere end til det sociale menneske. Liberale anerkender og understreger selvfølgelig det tautologiske, at hvis individet har forpligtet sig overfor andre (i en kontrakt) har det en pligt, men kontrakten er frivillig og derfor har individet **fundamentalt** ingen pligter; dette har altid været kommunitarismens indvending mod liberalismen. Borgerlighedens hjerte dunker for individet og dets frihed - dvs. uforpligtethed - overfor de andre, overfor samfundet; det historiske borgerskabs manifest handler om **frihedsrettigheder** (egentlig dobbeltkonfekt a lá 'folkedemokrati'), ikke om **samfundspligter**.

Som sagt kan intet system, der kritikløst belønner ethvert arbejde, fungere. Social regulering er nødvendig; spørgsmålet er alene, hvordan og efter hvilke kriterier de socialt nødvendige goder sikres. Kapitalismens princip er markedets upersonlige frasortering af de goder, der ikke er sælgelige, dvs. af de goder for hvilke der ikke er et betalingsdygtigt behov; kriteriet for social nødvendighed er pengene, privatejendommen i sin almene form.⁵ Da markedets regulering er upersonlig er den amoralisk, således at spørgsmålet om en **pligt** til at producere socialt

gavnlige goder ikke opstår; en sådan pligt forudsætter at den relevante agent har en bevidst social side.

Hvis den købedygtige eller effektive efterspørgsel udtrykker de sociale behov, da er alt vel. Hvis der derimod - som jeg har argumenteret i Kapitel 12 - er en diskrepans, er der et problem; ved vurderingen af dette spørgsmål kan man tænke på sine egne indkøb i Brugsen, men man bør også erindre at den multinationale kapital står for en meget betydelig del af den globale købekraft.

Så vidt liberalismens normer og kapitalismens de facto 'normer'. Spørgsmålet er imidlertid, hvordan socialismen skal formulere kravet om at arbejdet skal være socialt nyttigt? Socialismens normative princip formuleres normalt som: "til enhver efter vedkommendes arbejdsindsats", men det må altså korrigeres. Denne korrektion sker i den sociale planlægning af produktionen. I planen definerer fællesskabet, hvad der er socialt skadeligt og overflødigt arbejde, og hvad der er socialt gavnligt; det sidste arbejde fordeles derefter bevidst. Hvad fællesskabet beslutter sig for kan vi naturligvis ikke vide på forhånd, og for så vidt kan vi ikke ud fra socialistiske normer indholdsbestemme det socialt nyttige arbejde, derfor heller ikke opstille et kriterium ud fra hvilket vi kan skille det nyttige arbejde under kapitalismen fra det unyttige. Det er fristende at opstille krav til arbejdet og produkterne ud fra humanistiske og økologiske normer, men det ville være teoretisk imperialisme at indrullere disse i en socialistisk normativ teori: Det drejer sig om at bringe orden i denne, ikke om at definere 'det gode samfund' eller 'det gode økonomiske system'; ligesom liberalismen må socialismen være åben for mange forskellige substantielle værdier.

Normen om at der skal ligge arbejde bag indkomsten er en procedural norm, for den vurderer retfærdigheden af en bestemt indkomst ud fra den retmæssige adkomst, dvs. den 'historiske' proces hvorigennem den tilegnes. Denne til sit væsen borgerlige norm - jvf. Locke - handler om individets ret. Socialismen - men ikke liberalismen - må supplere denne norm med et krav om samfundsnytte. Derved ser det ud som om den normative teori har skiftet gear, nemlig fra den historiske procedure til det aktuelle indhold, men det viser sig altså at også denne samfundsnytte må bestemmes proceduralt, som 'det fællesskabet bestemmer'.

Mens udbytningsteorien udtrykker en immanent - nemlig individualistisk - kritik af kapitalismen, er pligten til at arbejde samfundsnyttigt en ydre, socialistisk kritik. Modsætningen herimellem betyder imidlertid ik-

ke at kritikken af udbytningen annulleres. Der rokkes ikke ved at arbejdsfri indtægter er udbytning, blot præciseres det at ikke ethvert arbejde er godt og værdigt til at belønnes med en indkomst. Arbejde som sådan er nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for retfærdig indkomst.

24.5. Sociale behov

Hidtil er den socialistiske moral blevet knyttet til arbejdet. Den enkelte skal yde en indsats og denne indsats skal være til gavn for de andre.

Dette normsæt er plausibelt, når det ses som vendt mod de udbytende gratister - eller 'free riders', som det hedder, dog ikke om kapitalisterne - og mod asocialt og socialt skadeligt arbejde. Imidlertid er denne normative teori klart utilstrækkelig, når vi tænker på fx børn, gamle og syge. For socialismen må **solidaritet** med sådanne grupper, der ikke kan arbejde og forsørge sig selv, være en kerneværdi. Moderne liberalisme anerkender tilsvarende en moralsk pligt til at tage vare på 'de svage', så det forhindres 'at Fanden tager de sidste', men denne norm er ikke en kerneværdi, for den følger ikke af grundværdien om individuel frihed; den udtrykker snarere en modifikation af princippet om, at 'enhver er sin egen lykkes smed'.

Spørgsmålet her er hvordan denne norm hænger sammen med - eller ikke hænger sammen med - de tidligere hævdede normer?

Der ikke tale om en modstrid, men om en kvalifikation. Den nye norm annullerer ikke at rente- og profitindtægter er uberettigede, men det præciseres at de ikke er uberettigede blot fordi de er arbejdsfri indtægter (det er overførsler til gamle også), men fordi de indkasseres i kraft af **privatejendom**, ikke i kraft af **behov**. Ej heller annullerer den nye norm de arbejdendes pligt til at arbejde socialt, thi den handler ikke om de arbejdende, men om de ikke-arbejdende.

Normen om solidaritet - 'broderskab' - udgør et substantielt supplement til den rent procedurale værdi om at fællesskabet bestemmer. Begge dele må være essentielle i en socialistisk normativ teori.

Socialismen indebærer at samfundet - os alle - definerer de samfundsmæssige behov, herunder hvem der skal have hvor meget, hvorefter arbejdet fordeles således at disse behov kan opfyldes. Diskussionen af den nærmere karakter af denne beslutningsproces udskydes til Bog 4 og 5, hvor jeg argumenterer for demokrati, således at den enkelte har en **ret** til at deltage i beslutningsprocessen.

Den ultimative magt ligger ikke hos individet, men hos samfundet, dvs.

den ligger hos det sociale, snarere end det asociale menneske. For så vidt kan man risikere at fællesskabet vælger at udsulte de gamle og forsømme de syge. Dette er utåleligt for en socialistisk normativ teori, så derfor må normen om solidaritet indgå som en grænse for, hvad fællesskabet kan beslutte. Jeg kan ikke se nogen grund til at en socialistisk moral skulle diktere fuldkommen indkomstlighed; et sådant krav giver i øvrigt også en række velkendte problemer (jvf. Elster, 1977: 11f): skal alle have 150.000 kr. om året eller skal alle sikres 'ligelig' behovstilfredsstillelse (hvordan det så bestemmes), således at den handicappede skal have 300.000 kr? Men der må være en ubrydelig norm om at sikre grupper som de nævnte en rimelig behovstilfredsstillelse.

Normen om at det er fællesskabet der bestemmer, hvilke behov der skal tilfredsstilles, bryder med det helligste af det hellige: det frie, private forbrugsvalg. I diskussionerne om socialisme versus kapitalisme i 'gamle dage' fremhævede Lange og markedssocialisterne (jvf. Kapitel 12.6) det fornuftige i en socialt planlagt produktion, dermed en ophævelse af privatejet af produktionsmidlerne, men de veg tilbage for at krænke den suveræne forbruger; producenten skal ikke have ret til at producere, hvad hun vil, men forbrugeren skal have ret til at forbruge, hvad han vil. Fundamentalt er dette inkonsistent. En planlagt produktion er kun rationel, hvis man - og det vil sige os alle sammen - forinden har defineret de sociale behov, og det sætter bestemte sociale grænser for forbruget. Noget andet er at det hverken er ønskeligt eller muligt at detailstyre den enkeltes forbrug, dvs. det er sandsynligt at fællesskabet - indenfor bestemte rammer - uddelegerer forbrugskompetence til den enkelte.

Også i det kapitalistiske samfund er forbrugsfriheden begrænset, nemlig af købekraften, dvs. privatejendommens størrelse. For så vidt er det 'frie forbrugsvalg' en illusion: Valget står mellem om forbruget skal styres af penge eller af fællesskabet. I lys af de moderne økologiske problemer er det vigtigere end nogensinde at få forbruget under social kontrol; det er lige så asocialt at overforbruge som at producere 'bads' (det modsatte af 'goods').

24.6. Kommunisme?

Jeg har tidligere argumenteret, at arbejdet ikke har en privilegeret stilling i den positive teori om markedøkonomi og kapitalisme. Men det har det i den normative teori, fordi det er arbejderen - og ikke privatejendommen - der **skaber** noget og derfor har **ret** til noget. Marx's arbejdsværdilære

og merværditeori har styrke som normativ teori, men ikke som positiv teori, netop fordi kapitalismen forholder sig rimeligt indifferent overfor den nævnte borgerlig-socialistiske norm.

Som vi har set må socialismen supplere denne ret med en pligt til at udføre socialt gavnligt arbejde. Denne arbejdsmoral har imidlertid den afgørende forudsætning, at det er socialt nødvendigt at samfundsmedlemmerne arbejder. Hvis de andre ikke har brug for min arbejdsindsats, giver det ikke mening at kræve en sådan af mig. Pligten til socialt arbejde falder bort i takt med at arbejdet bliver socialt overflødigt.

Bliver det det? Meget tyder på at tendensen går i denne retning i de udviklede kapitalistiske lande. På tværs af konjunkturernes synes den åbne og ikke mindst den skjulte arbejdsløshed at brede sig, samtidig med at der fremstilles flere og flere 'goder', hvis sociale gavnlighed kan betvivles. Arbejde bliver da snarere en ret - et privilegium - end en pligt; snare end en betingelse for behovstilfredsstillelse bliver arbejdet et element i denne, på linie med mad og tøj.

Dette er selvfølgelig en stor diskussion, som jeg ikke skal komme nærmere ind på, men antag at denne tendens accepteres. I så tilfælde bliver både den umiddelbare og den kvalificerede arbejdsmoral, både retten til arbejdsudbyttet og pligten til socialt arbejde, uden mening, og den socialistiske moral reduceres til en norm om at fællesskabet på solidarisk vis bestemmer og sikrer behovstilfredsstillelsen.

En sådan økonomi, hvor arbejdet ikke længere er nødvendigt, giver de materielle forudsætninger for kommunismen, bestemt efter princippet: "til enhver efter vedkommendes behov". I takt med at arbejdet mister sin værdi og (over)forbruget delegitimeres, mister arbejdet sin status af norm for tilegnelsen; striden om det moralske tilegnelseskriterium kommer dermed til at stå direkte mellem privatejendommen og behovene. Mellem kapitalismens og kommunismens princip klemmes socialismens ud. Overspringer kapitalismen det socialistiske 'stadium' på vej mod kommunismen?

Imidlertid er det vigtigt at pointere at en sådan kommunisme ikke indebærer et Slaraffenland, altså et ta'-selv bord. Hvad fællesskabet beslutter kan vi ikke vide på forhånd, men hvis det lægger økologiske værdier til grund vil kravet om at forbruge socialt ansvarligt vokse, i takt med at arbejdet bortfalder som pligt. Netop i overflodssamfundet vil pligten til at begrænse forbruget formentlig blive central; normerne vil vende sig imod individets suveræne ret til at bestemme sit eget forbrug.

NOTER

1. Også Cohen har gjort opmærksom på denne dualisme mellem pristeorien og udbytningsteorien: "the relationship between the labour theory of value and the concept of exploitation is one of mutual irrelevance" (Cohen, 1981: 202). Ved 'labour theory of value' forstår han pristeorien (hvad han kalder den 'strikte version'), mens udbytningsteorien beror på 'the popular doctrine' (kun arbejdet **skaber** værdi).

2. Sammenlign også diskussionen af Roemer hos Andersen, 1989: 130ff, og Elster, 1985: 203.

3. Ud fra sine neoricardianske præmisser når Steedman frem til præcis det samme resultat: "the existence of (narrowly defined) exploitation and the existence of profit are no more than two sides of the same coin: they are simply 'labour' and 'monetary' expression of the physical surplus. But Marxist writers only too often suggest that by relating profit to (narrowly defined) exploitation they have **explained** the existence of profit. They have not; they have simply noticed both ways of expressing the existence of the physical product! To explain the existence of profit is just **the same thing** as to explain (narrowly defined) exploitation" (Steedman, 1981: 17).

4. For Marx er den udbytningsteori, som han præsenterer i *Das Kapital*, et specialtilfælde af den udbytning, der foreligger i ethvert classesamfund. Hvad enten produktionsmåden er baseret på slaveri, fæste/livegenskab eller lønarbejde, får disse umiddelbare producenter kun hvad der er nødvendigt for deres reproduktion, mens merproduktet uretmæssigt tilegnes af den herskende klasse. Når vi antager at den rigdom, der skal fordeles, udelukkende er resultat af arbejde er alle arbejdsfri indkomster essentielt resultat af merarbejde, altså udbytning. Hvor og hvordan merarbejdet udpresses skifter fra den ene produktionsmåde til den anden, fx markerer hoveriarbejdet en direkte og synlig overførsel i selve produktionsprocessen, mens pengerenten umiddelbart udspringer af udvekslings sfæren, hvorfor dens kilde i produktionen er tilsløret. Men dette er uden betydning for vurderingen: At pengerente er uretmæssig indkomst.

5. Marx definerede 'produktivt arbejde' som det arbejde, der skaffer merværdi; dette er en immanent definition, idet den ser arbejdet fra kapitalens synsvinkel, og når den forekommer ironisk er det blot fordi vi kender Marx's politiske mening om kapitalismen. Prædikamentet 'socialt nødvendige' om de goder, som privatejerne ('de rige') har brug for, er på samme vis en immanent definition, her på det mere almene markedesplan.